Beteckning: Rel ex B ht 2005:1

HÖGSKOLAN
I GÄVLE

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Läroboksbilder av judendomen

En analys av bildmaterialet i tre religionskunskapsböcker för gymnasieskolan

Charlotte Pennerdahl
Januari 2006

Examensarbete B, 10 poäng
Religionsvetenskap

Examensarbete i religionsvetenskap LP 60 B
Handledare: Jari Ristiniemi

Innehållsförteckning

1. Inledning **3**

1.1. Syfte och frågeställning **3**

1.2. Avgränsningar och metod **4**

1.3. Källor **4**

2. Vad skiljer en lärobok från andra böcker? **5**

3. Olika bildtyper i läroböcker **7**

4. Bildens användning i undervisningen **8**

5. Genomgång av bildmaterialet **9**

5.1 Religionskunskap för gymnasiet **9**

5.2 Religion och sånt **12**

5.3 Religion och sammanhang **14**

6. Analys av bildmaterialet **16**

6.1 Religionskunskap för gymnasiet **16**

6.2 Religion och sånt **18**

6.3 Religion och sammanhang **18**

7. Jämförelse av läroboksbilderna **19**

8. Diskussion **21**

9. Käll- och litteraturförteckning **24**

1. Inledning

Genom att ha varit ute i skolorna och arbetat som religionslärare vet jag hur många olika läroböcker i religionskunskap det finns att tillgå – en del bättre och en del sämre enligt mig. En del lärare tycker om att arbeta med läromedel och andra inte. Det brukar visa sig genom att vissa lärare använder läroböckerna mer och andra mindre i sin dagliga undervisning. Hur man än förhåller sig till läroböckerna så brukar de ändå finnas där som ett litet stöd i undervisningen för de flesta lärare.

Som lärare har jag märkt att alla elever inte är lika studiemotiverade och intresserade av att läsa den text som finns i läroböckerna. Fast även de elever som inte läser texten så noga brukar ändå tycka om att titta på bilderna. Det kan då vara lätt att ”köpa” en läroboks innehåll utan att reflektera över vilka bilder som valts ut för att representera en viss religion. Jag har under mina vfu- (verksamhetsförlagd utbildning) perioder märkt vilken dålig förkunskap eleverna på gymnasiet har om judendomens seder, symboler och traditioner. Det mesta av dagens diskussioner både bland uppsatsskrivande studenter på högskolan, i skolorna och i media verkar handla om vilken bild vi har av Islam och hur den religionen framställs i läroböcker och media.

Därför tänkte jag att det i den här uppsatsen skulle vara intressant att granska vilka bilder av judendomen som finns i tre olika läroböcker i religionskunskap. De står även i Lpf 94 att skolan skall i sin undervisning i religionskunskap sträva efter att eleven: ”Fördjupar sin förtrogenhet med de språk, begrepp, berättelser och bilder som uttrycker religioners och livsåskådningars tolkningar av livet.”[1]

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att ta reda på vilka bilder som har valts ut att representera judendomen i de tre läroböckerna. Jag vill visa på att läromedelsbilden bär på värderingar utan att vi kanske reflekterar över detta. Jag har även valt att analysera vilken funktion

[1] Läroplan Lpf 94, s. 24

bilderna i läromedlen har. Två av läroböckerna jag kommer att använda mig av omfattar gymnasiets A- kurs i religionskunskap. En är en lärobok som omfattar både A och B-kursen.

Huvudfrågor

- Vad förställer bilderna som finns i läromedlens kapitel om judendomen och vilken bild får man av judendomen genom att titta på dessa bilder?
- Vilken funktion har bilden i ett läromedel?

1.2 Avgränsningar och metod

Anledningen till att jag har valt att granska bilderna i tre religionsböcker är att det är dessa böcker som jag har haft tillgång till under mina vfu-perioder. De är med andra ord de tre läroböcker som religionslärarna på min vfu-gymnasieskola själva kan använda sig av i sin dagliga undervisning. De tre läroböckerna jag analyserat är *Religion och sånt (2000)* en lärobok som används i A-kursen skriven av Börje Ring. *Religionskunskap för gymnasiet* A-kursen (1997) skriven av Lars-Göran Alm. Sista har jag valt en lärobok som omfattar både A och B-kursen och den heter *Religion och sammanhang* (2003) och är även den skriven av Börje Ring. Jag kommer att använda mig av en komparativ metod då jag kommer att analysera och jämföra bilderna som finns i de tre läroböckerna.

När jag ska analysera bilderna i läromedlen så kommer jag att beskriva vad det är jag ser på bilderna och hur jag uppfattar dem. Vad jag kommer att se i bilderna är naturligtvis påverkat av den förkunskap jag redan har om judendomen.

1.3 Källor

Jag har använt mig av fem böcker som tar upp bildens betydelse i läroböckerna. Den källa som jag har använt mig mest av är *Påverkan genom bilder* skriven av Gert Z Nordström (1986). Där tar han upp olika bilders påverkningseffekter, bildkommunikation och bildspråkliga funktioner. Trots att den är utgiven 1986 så är ändå de kapitel som tar upp läromedelsbilden fortfarande aktuella. Jag har även valt att använda mig av Staffan Selanders bok *Läromedelskunskap* (1988). Han tar i den boken upp vad som karakteriserar en lärobok och viken sorts bilder som finns i läroböckerna. Han menar att en lärobok och dess innehåll

kan ses som ett uttryck för den värld vi lever i och vad vi anser vara viktig kunskap.[2] Han ger även kriterier och en användbar modell för tolkningsarbete som gäller pedagogiska texter och bilder.

Även boken *Lärobok om läroböcker* (1991) som är skriven av Leif Berg och läromedelsförfattarnas förening har gett mig en insikt i varför man använder sig av bilder i läroböckerna. De tar upp olika bildtyper och relationen mellan text och bild – bildens funktioner. Boken *Rasism och främlingsfientlighet i svenska läroböcker? (1990)* är skriven av SPOV- Studier av den pedagogiska väven med Staffan Selander som ansvarig utgivare. Deras analyser av svenska läromedel har hjälp mig i mitt arbete att finna fördolda och implicita meddelanden som finns i läroböckernas text och bildmaterial.

Slutligen har jag valt att använda mig av Jonas Otterbäcks bok *Vad kan man begära? – Läromedelstexter om Islam* (2004). Där har han analyserat olika läromedelstexter om Islam. Han har ställt frågor som ”Vem tolkar” och ”Vems tolkning för jag fram?” och ”Vad kan man egentligen begära av en lärobok?”.

2. Vad skiljer en lärobok från andra böcker?

Beroende på vilket ämne som behandlas och vilken årskurs den vänder sig till, har författaren/författarna fått göra ett visst urval av vilka teman, fakta och förklaringar som läroboken ska byggas upp kring.[3] När det gäller att tolka läroböckernas uttryck måste vi arbeta med text och bild på två nivåer samtidigt. Det gäller att dels söka efter *uttalade* strukturer och *explicita* förklaringar, dels uppenbara *fördolda* och *implicita* meddelanden som ligger inbakade i lärobokens framställningssätt och begreppsanvändande.[4]

Läromedelsnämnden har i ett uttalande lyft fram fem krav som man kan ställa på ett läromedel i religionskunskap. Dessa är:

[2] Selander (1988), s. 17
[3] Selander (1990), s. 20
[4] Ibid, s. 20

- Läromedlen ska inte visa upp eller förstärka schablonuppfattningar och det främmande och annorlunda.
- De skall inte alltför glättigt måla upp kontrasterna mellan folk och folkgrupper eller konsekvenserna av ett mångkulturellt eller mångetniskt samhälle. Böckerna ska istället allsidigt belysa likheter och olikheter samt beskriva olika konfliktorsaker, konfliktmönster och skildra sätt att hantera och lösa dessa konflikter.
- Man bör när rasism och främlingsfientlighet behandlas, lägga in detta som ett eller flera särskilda kapitel och föra in den i rätt sammanhang i boken. När frågor behandlas bör det ske på ett grundligt och systematiskt sätt.
- Man bör införa entydiga och klara begrepp i framställningen. Begrepp som ras, etnisk grupp, folkgrupp, nationell tillhörighet, invandrare, utlänning, svensk medborgare etc. är allt för ofta bristfälligt behandlade.
- När det gäller valet av bilder och text, så verkar de ofta vara till för att göra en sida gladare utan något väsentligt budskap. Bilden bör kunna skapa en kontrapunkt eller en fördjupa känslan och tanken. Den kan också vara en kunskapsbild som kompletterar texten. Nämnden menar att generellt så behövs det läggas större omsorg kring momentet då illustrationer ska väljas ut och fogas samman med text.[5]

I religionsundervisningen finns teman som kan erbjuda särskilda problem för lärare och läromedelsförfattare. Exempel på sådana teman är religion som kulturellt uttryck, som rit, myter, sagor och existentiella frågor, samt frågor som rör vetenskap och tro. Det är även vanligt att främmande religioner görs exotiska genom färgbilder tagna i fjärran länder.[6] Selander menar att inte sällan illustreras Jesu tid med moderna foton från det nutida Israel och Jordanien. Å ena sidan är det lätt att förstå detta som en strävan hos redaktören att åstadkomma närhet och känsla av äkthet. Å andra sidan kan man just genom att använda bilder på detta vis förstärka skillnaden mellan oss som lever modernt och de andra länder som lever som på Jesu tid. Vi och de bor i två skilda världar. Fotona i läromedlen har en tendens att förstärka den ytliga turistbilden menar Selander, en turistbild som jämförs med länder förr i världen.[7]

[5] Ibid. s. 3
[6] Ibid. s. 32
[7] Ibid. s. 32

Selander skriver även i sin bok *Läromedelskunskap* (1988) att det finns vissa kriterier som måste uppfyllas för att få kallas lärobok. Dessa är enligt honom:

- Den ska återskapa eller reproducera befintlig kunskap, inte skapa ny kunskap.
- Det måste ske ett urval och en avgränsning av det som ska återges.
- Texten måste struktureras så att den passar den utbildningsnivå den riktar sig till.
- Den ska förklara något.
- Kunskapen ska kunna prövas och kontrolleras av läraren.
- Kunskap och moral ska finnas sammanvävt i texten, inte uppenbart utan dolt.
- Den ska vara producerad för en bestämd institutionaliserad användning t.ex. i skolklasser och på lektioner.[8]

Det explicita syftet med läroboken är enligt honom att man med läromedlens hjälp förmedlar grundkunskaper till det uppväxande släktet. Men det finns enligt Selander mer implicita syften med läroboken, att förmedla ett visst sätt att strukturera och värdera företeelser i omvärlden, att inpränta ett visst arbetssätt, att disciplinera eleverna m.m.[9]

Även Otterbäck tar upp några anledningar som han tycker bidrar till att läroböcker har en form som kan vara svår att hantera. Han menar att läroböckerna har vissa krav att nå upp till Dessa är enligt honom att:

- De ska försöka täcka många olika fält. Flera olika religioner och dimensioner av religioner.
- De har begränsat med utrymme.
- De ska förhålla sig till läromedlens konventioner och traditioner.
- De ska förhålla sig till fördomar.
- De ska följa olika lagar, planer och styrdokument.
- De ska sälja på en marknad.[10]

3. Olika bildtyper i läroböcker

Läroboken använder sig i första hand av tre typer av bilder:

- fotografier

[8] Selander (1988), s. 17
[9] Ibid. s. 38
[10] Otterbäck (2004), s. 69

- teckningar
- diagram, kartor

Fotografierna är framför allt realistiska och attraktiva – men man får därför inte förledas att tro att de skildrar verkligheten objektivt. Illustrationer i form av teckningar kan göras mera renodlade, eftersom teckningar kan koncentrera bilden till det väsentliga och utesluta oväsentliga detaljer. Man kan också uttrycka det så att teckningar generaliserar medan foto återger något precist. Diagram används för att belysa strukturer och klargöra logiska sammanhang. Kartor brukar hänföras till denna kategori.[11]

Berg menar att bilden kan ha olika funktioner i en lärobok:

- Motiverande funktion. Attraktionen spelar en stor roll. Fotografier – ofta i färg, teckningar av skickliga konstnärer. Dessa bilder står ofta i nära relation till texten.
- Dekorativ funktion. Bilder som väljs av estetiska skäl, inte i första hand pedagogiska.
- Informativ funktion. Bilden har en självständig roll i förhållande till texten, som den kompletterar och klargör.
- Bilden ger ett exempel och har en icke-dekorativ funktion. Bilden erbjuder en vidare utläggning av texten och tjänar som en kulturell referens.
- Reflekterande funktion. Bilden används som utgångspunkt för frågor eller numrerade övningar.[12]

4. Bildens användning i undervisningen

Berg menar på att det specifika för läroboken i jämförelse med andra genrer är det att läroboken är föremål för mer eller mindre intensiva studier. Det uppstår ofta ett inbördes förhållande bok-elev-lärare. Trots detta menar Berg att bilden ofta har en underordnad roll. Många lärare känner sig enligt honom alltför okunniga om bildens historia, art och funktion. Eleverna vänjs vid att läraren fäster mer vikt vid texten, oftare ställer frågor på text än bild. Vid prov så är texten viktigare än bilderna. Eleverna vänjer sig vid att hoppa över bilderna. Härvidlag spelar enligt Berg undervisningstraditionen en stor roll. En annan risk som finns enligt Berg är att vi kan skapa en övertro på bilderna. Vi använder oss ibland av för många

[11] Berg (1991), s. 99
[12] Ibid. s. 101

bilder och unnar oss inte att stanna upp inför några väsentliga bilder och låta dem få betyda något.[13]

Bilder är ofta fascinerande att se på oavsett vilket budskap de förmedlar. Man kan attraheras av en bild eller något vi iakttar på tv-skärmen utan att för den skull tycka om den idyll eller acceptera det våld som skildras. Detta skiljer bild från text. Detta är ett faktum menar Nordström som vi måste beakta när man diskuterar bilden som påverkare eller verktyg för propaganda.[14]

Att tolka bilder är ingenting enligt Nordström som barn generellt får lära sig i en viss ålder. De tar del av bilder ändå, utan tillgång till metoder, pedagoger eller särskild stimulans. Frågan gäller hur de tolkar den informationen, vad de egentligen upplever och hur detta påverkar deras attityder och utveckling menar Nordström.[15]

Påverkan kopplas normalt samman med reklam och propaganda. Men man glömmer lätt bort att påverkan inte alltid sker i direkta och öppna former. Dolt och indirekt förekommer den också mer eller mindre i information. Påverkan behöver heller inte alltid vara avsiktlig eller avsedd. Sändaren kan överföra värderingar, fördomar, halvsanningar och till och med osanningar utan att själv vara medvetna om dem. Det finns enligt Nordström inga ”objektiva” bildkategorier.[16]

Bilden i läromedlen uppfattas i första hand som ett uttryck för bildmakarens egna åsikter, känslor eller attityder.[17] Då bildens uppgift är att belysa ett sakförhållande eller referera till något objekt blir funktionen – informativ. Bilder av detta slag är vanliga i läromedel, uppslagsverk och vetenskapliga tidskrifter etc.[18] Kunskapsbilden kan som alla bilder lätt byta sändare och därmed få en helt ny funktion.[19]

[13] Ibid. s. 103
[14] Nordström (1986) s. 7
[15] Ibid. s. 7f
[16] Ibid. s. 22
[17] Ibid. s. 18
[18] Ibid. s. 18
[19] Ibid. s. 26

5. Genomgång av bildmaterialet

Här kommer jag att beskriva vad bilderna i de tre läroböckerna föreställer enligt mig, vad deras undertext säger och vilken funktion de har i de tre läroböckerna.

5.1 Religionskunskap för gymnasiet – A-kurs

I denna lärobok behandlas judendomen i ett kapitel på tio sidor. På dessa tio sidor finns det sju stycken bilder som illustrerar viktiga judiska symboler, händelser och platser etc.

Bild 1. Den första och största bilden är en helsidas färgfoto som föreställer Gamla testamentets handskrivna skriftrullar i vackert utsmyckade fodral. Man ser även läspinnen ”pekfingret” som används då det är förbjudet att vidröra vid de heliga skrifterna.

Undertext: ”I den judiska synagogan finns Gamla testamentet på handskrivna skriftrullar i vackra fodral. Pinnen som hänger på rullarna i mitten slutar i ett pekfinger. När man läser använder man den för att följa raderna. Man får inte röra vid den heliga texten med sina fingrar.”[20]

Denna bild är informativ i sin funktion. Som Berg beskriver det har bilden en självständig roll i förhållande till texten på samma sida. Samtidigt så kompletterar den inledningstexten av kapitlet judendomen.

Bild 2. Den upptar en halvsida och är en målad färgbild. Den förställer Faraons dotter när hon hittar Mose i en korg i Nilen. Det är en bild som ser ut att vara målad av en europeisk konstnär då både faraons dotter och hennes följe är blonda och ser ”europeiska” ut både till klädsel, till håruppsättningar och till utseende. Även Mosebarnet är ljushyat och blont.

Undertext: ”Faraons dotter och hennes följe hittar Mose i en korg i Nilen.”[21]

[20] Alm (1997), s. 46
[21] Ibid, s. 48

Denna bild har både en dekorativ och en motiverande funktion. Bilden isig är en vacker målning som förmodligen har valts i fösta hand av estetiska skäl. Samtidigt så har den en motiverande funktion i och med att den besitter en viss attraktionskraft då den är målad av en skicklig konstnär. Dessutom står bilden i nära relation med sidans text.

Bild 3. En halvsida stort färgfoto förställandes ortodoxa judar i en modern storstad. Det förställer en man och tre pojkar alla ortodoxt klädda i svarta kläder, hårlockar och kippor.

Undertext: ”Ortodoxa judar i new York. USA har världens största judiska befolkning. Alla riktningar finns där.”[22]

Bilden har en informativ funktion då bilden belyser ett sakförhållande i texten. Bilden klargör och kompletterar texten som handlar om de tre riktningarna inom judendomen.

Bild.4. En ¾ sida stort svart/vit foto förställandes en judisk familj på väg från sina hem med packning. Det är fyra vuxna och ett barn på bilden och alla bär de en davidsstjärna på sina kläder. Bilden ser ut att vara tagen från andra världskriget.

Undertext: ”En hollänsk-judisk familj på väg till tåget för en resa till en plats som nästan ingen återvände från – ett förintelseläger. Under nazitiden tvingades alla judar bära en davidsstjärna med ordet ”Jude” när de gick ut.”[23]

Detta är en icke-dekorativ bild på det sättet att bilden erbjuder en vidare utläggning av texten, samtidigt som bilden tjänar som en kulturell referens då det är ett foto taget under andra världskriget.

Bild 5. En helsida stort fotografi i färg föreställandes en judisk vigselceremoni. En man i frack och kvinna i vit brudklänning står under en böneschal, medan en rabbin läser för dem.

Undertext: ”Vid en judisk vigselceremoni står brud och brudgum under en baldakin. Här är de två höljda i samma böneschal, för att visa sin samhörighet inför Gud.”[24]

[22] Ibid, s. 50f
[23] Ibid, s. 52

Bilden är informativ då den har en självständig roll i förhållande till texten. Bilden som visar ett judiskt bröllop kompletterar texten bra då den handlar om hur det är att leva som jude idag.

Bild.6. En halvsida stort fotografi föreställandes fyra modernt klädda judiska män som praktiserar morgonbön i en synagoga.

Undertext: ”Morgonbön i en synagoga i Prag.”[25]

En informativ bild som beskriver hur det är att vara jude idag. Den kompletterar texten genom att visa hur en morgonbön kan se ut i en synagoga.

Bild.7. Ett litet färgfoto förställandes en judisk matbutik.
En man handlar korv i charkdisken av en manlig butiksanställd iförd kippa.

Undertext: ”En kosherbutik i Stockholm.”[26]

Bilden har en icke-dekorativ funktion på det sättet att den erbjuder en vidare utläggning av texten som handlar om reglerna i det judiska hemmet bl.a. vilka matregler som finns.

5.2 Religion och sånt – religionskunskap A-kurs

Kapitlet om judendom omfattar femton sidor och har fem bilder med undertext.

Bild 1. Den första bilden är ett färgfoto som är en halvsida stort. Det föreställer tändandet av ljusen i den åttaarmade ljusstaken vid firandet av chanukka.

Undertext: ”I december firas chanukka-högtiden i åtta dagar, för att minnas hur templet på 100-talet f.kr. återinvigdes efter att det vanhelgats av inkräktare.”[27]

[24] Ibid, s. 54
[25] Ibid, s. 55
[26] Ibid, s. 56
[27] Ring (2000), s. 41

Denna bild har en informativ funktion på det sättet att bilden har en självständig roll i förhållande till sidans text. Texten på sidan beskriver judarnas historia som Guds utvalda folk. Denna bild kompletterar texten.

Bild 2. Ett svart/vitt foto som är en halvsida stort förställandes tre stycken ortodoxa pojkar som studerar de heliga skrifterna under överseende av en ortodox man iförd svarta kläder, hatt och hårlockar.

Undertext: ”Att studera Guds ord är en självklarhet för de ortodoxa pojkarna.”[28]

Även denna bild har en informativ funktion till texten på sidan. Då texten handlar om de ortodoxa judarna kompletterar bilden texten genom att visa ortodoxa pojkar som studerar under överinseende av en ortodox judisk man.

Bild 3. Ett färgfoto som upptar halva sidan. Fotot är taget inifrån en synagoga. På bilden visas arken med torarullarna och den åttaarmade ljusstaken.

Undertext: ”Längst fram står torarullarna med de fem moseböckerna. Platsen där de förvaras kallas arken. Till höger om arken står den åttaarmade ljusstaken som används vid chanukka-högtiden.”[29]

Denna bild har en motiverande funktion då det är ett stort detaljrikt färgfoto. Bilden står i nära relation till sidans textmassa som handlar om var gudstjänsten firas.

Bild.4. Ett halvsidesfoto i färg föreställandes en judisk pojke som läser ur toran. Han är iförd vid skjorta och kippa. Runt honom står både äldre män och pojkar iförda ortodox klädsel.

Undertext: ”Bar mitzva läsning ur tora.”[30]

[28] Ibid, s. 42
[29] Ibid, s. 48
[30] Ibid, s. 49

Bilden har en motiverande funktion på det sättet att det är ett färgfoto som står i nära relation till sidans textmassa som handlar om judiska högtider och även då den judiska konfirmationen bar Mitzva.

Bild 5. En halvsidas färgfoto föreställandes en judisk man i ortodox klädsel, svart hatt, svart kappa, hårlockar och skägg. Han står utanför ingången till ett ”supermarket”. Där inne handlar de sekulariserade judarna.

Undertext: ”Sekulariserade och ortodoxa judar har olika uppfattning om öppethållande av butiker under sabbaten. Ortodoxa judar protesterar mot alla former av arbete under det dygn vilodagen varar.”[31]

Sista bilden i *Religion och sånt* har en informativ funktion då den förhåller sig självständigt till sidans textmassa. Då texten handlar om de olika riktningarna inom judendomen så kompletterar bilden texten genom att visa på att det finns både sekulariserade och ortodoxa judar.

5.3 Religion och sammanhang – religionskunskap AB-kursen

Detta är en lärobok i religionskunskap som omfattar både A och B-kursen. Den är en mer utförlig variant av A-kursens lärobok *Religion och sånt* (2000). En del bilder är de samma i båda böckerna. Jag har valt att inte beskriva de bilder som är likadana i *Religion och sånt* och i *Religion och sammanhang* en gång till utan hänvisar då till den bildens beskrivning i *Religion och sånt.*

I *Religion och sammanhang* (2003) omfattar kapitlet judendom tjugosju sidor och har tio bilder.

Bild 1. Se bild 1 i *Religion och sånt.*

Bild 2. En halvsidas kartbild i färg som visar länderna runt östra Medelhavet, Röda havet och Persiska viken.

[31] Ibid, s. 50

Undertext: ”Abrahams vandring från Ur till Kanaan 1800 f.Kr.”[32]

Kartbilden har en motiverande funktion då den kan fånga läsarens intresse genom att bidra med något nytt i förhållande till de andra fotobilderna i läroboken. Kartbilden står även i nära relation till textmassan som finns på sidan och handlar om judarnas ursprung.

Bild 3. Se bild 2 i *Religion och sånt.*

Bild 4. En halvsida stor bild i färg föreställandes judiska män som ber vid Klagomuren. Alla är ortodoxt klädda i svarta kläder, hatt och skägg.

Undertext: ”Judar som ber vid den Västra muren i Jerusalem. Judar har aldrig kallat den Klagomuren vilket är vanligt annars.”[33]

En bild som är ett färgfoto som kan fånga läsarens nyfikenhet genom sin motiverande funktion. Bilden står även i nära relation till textmassan som handlar om Västra muren – Klagomuren.

Bild 5. En liten färgbild i ena sidohörnet som föreställer Davidsstjärnan.

Undertext: ”Davidsstjärnan eller Davidsskölden är en relativt ny symbol för judendomen. Den tillkom kanske på 1500-talet, men fanns säkert vid sionistkonferensen på1890-talet. Tidigare användes den sexuddiga stjärnan som en magisk symbol.”[34]

Denna bild har självständig roll i förhållande till texten. Den kompletterar och klargör texten som handlar om förintelsen. I och med detta har bilden en tydlig informativ funktion.

Bild 6. Se bild 3 i *Religion och sånt* (2000).

Bild 7. Färgbilden är lite mindre än en halvsida och visar en judisk man som tänder en liten chanukka-ljusstake. I bakgrunden tänder man en jättestor ljusstake som står på offentlig plats.

[32] Ring (2003), s. 49
[33] Ibid. s. 58
[34] Ibid. s. 61

Undertext: ”En liten chanukka-ljusstake tänds. I bakgrunden står en betydligt större ljusstake som kräver stege för att man ska kunna tända ljusen.”[35]

Det här är en bild som har en både dekorativ och motiverande funktion då den visar en jude som tänder en privat liten variant av chanuka-ljusstaken som står på hans bil. Texten handlar om de judiska högtiderna.

Bild 8. Se bild 4 i *Religion och sånt.*

Bild 9. Ett färgfoto som är 1/3 av sidan stort. På fotot visas en grupp ortodoxa judar. De känns igen på sin typiska klädsel. Svarta kläder, hatt, skägg och hårlockar. I ena hörnet dansar två flickor iförda rosa klänningar.[36]

Ingen undertext finns till bild 9.

Bilden som inte har någon undertext har en motiverande funktion då det är ett färgfoto som kan fånga läsarens intresse. Bilden föreställer ett möte mellan ortodoxa judar. I och med det står den i nära relation till textmassan på samma sida som handlar om de ortodoxa judarna.

Bild 10. Se bild 5 i *Religion och sånt.*

6. Analys av bildmaterialet

6.1 Religionskunskap för gymnasiet

I förorden till läroboken *Religionskunskap för gymnasiet* kan man läsa om hur boken är uppbyggd. Läromedelsförfattaren säger att han tycker att boken är mera lättillgänglig nu i och med den till stor del nyskrivna texten, den nya layouten och det rika bildmaterialet.[37]
Det står ingenting mer utförligt om vem läromedelsförfattaren är.

[35] Ibid, s. 66
[36] Ibid, s. 69
[37] Se förorden i *Religionskunskap för gymnasiet*

I *Religionskunskap för gymnasiet* har man valt att visa den sortens bilder som Berg kallar informativa, dekorativa och icke-dekorativa. Fyra av bilderna nr. 1, 3, 5 och 6 är informativa och har en självständig roll i förhållande till texten som den istället kompletterar. En av bilderna nr. 2 är både dekorativ och motiverande i och med att den dels kan ses som en vacker målning vald av estetiskt skäl, dels motiverande då den är målad av en skicklig konstnär som kan skapa ett intresse för bilden och texten hos läsaren. Slutligen så finns det en bild nr. 4 som har en icke-dekorativ funktion då den är i svart/vitt och den erbjuder en vidare utläggning av texten och tjänar som en kulturell referens. Denna bild är ett foto som visar andra världskrigets judeförföljelser.

I denna lärobok så finns det ingen bild som har en enbart dekorativ funktion eller någon reflekterande funktion. Alla bilder utom en är större än en halvsida och fem av de sju bilderna är i färg. Läromedelsförfattarna har valt att använda sig av bilder som beskriver händelser ur den judiska historien genom att dels visa en bild av Mose i vassen och en senare historisk bild som föreställer en judisk familj på väg till ett förintelseläger under andra världskriget. I *Religionskunskap för gymnasiet* finns det även bilder som visar hur den judiska religionen praktiseras i vardagen. Till exempel så har man med en bild från en morgonbön i en synagoga. Det finns även en bild som visar på att det finns speciella judiska mataffärer som säljer koshermat.

Högtider och ceremonier har författaren valt att skildra med hjälp av en bild från en judisk vigsel. I *Religionskunskap för gymnasiet* finns det bilder på judar representerade de olika riktningarna. En bild visar en judisk ortodox man och några ortodoxa pojkar mitt i dagens New York. På bilden som visar vigseln, morgonbönen och kosherbutiken så är männen och kvinnan modernt klädda. Det ända som visar att männen är judar är att de bär kippa.

I denna lärobok så finns det bilder på både judiska män, kvinnor och barn. Bilderna är tagna på judar boende i olika delar av världen. Genom att visa bilder på både sekulariserade och ortodoxa judar bosatta på olika platser i världen visar man att judarna är ett folk där bara en minoritet av dem bor i Israel.

6.2 Religion och sånt

I *Religion och sånt* finns det ett kort förord som talar om hur boken är uppdelad. Inget i förordet förtäljer vem läromedelsförfattaren är mer än att han heter Börje Ring.

I denna lärobok så finns det fem bilder och alla är foton. Fyra av fem foton är i färg och ett är i svart/vitt. Av de bilder som finns med är nr. 1, 2 och 5 informativa och nr. 3 och 4 är motiverande i sin funktion. Alla bilderna är en halvsida eller större och ofta rikt dekorerade och innehållsrika.

Läromedelsförfattaren har valt att gestalta judendomen genom att ha med bilder som visar judiska högtider/ceremonier och vardagsliv. Högtiderna/ceremonierna gestaltar han genom att ha med bilder på tändandet av den åttaarmade ljusstaken vid firandet av chanukka-högtiden. Det finns även med en bild som visar en judisk pojkes bar Mitzva. Hur man praktiserar judendomen i vardagslivet gestaltas av bilder tagna av studerande ortodoxa pojkar, interiören från en synagoga och en bild från en supermarket som har öppet under sabbaten.

Det finns inte några bilder i denna lärobok som visar judeförföljelserna under andra världskriget eller andra tidigare betydelsefulla historiska händelser. Ingen av bilderna i läroboken visar några kvinnor eller hur kvinnorna praktiserar religionen. Bilderna visar överlag manliga ortodoxa judar och hur de praktiserar sin religion. Att det finns mer sekulariserade judar har läroboksförfattaren enbart valt att skildra genom en bild som visar en ortodox jude som protesterar mot öppethållandet av en butik under sabbaten där de sekulariserade judarna handlar.

6.3 Religion och sammanhang

Genom att läsa förorden i denna lärobok så kan man lista ut att läromedelsförfattaren arbetar som religionslärare. Han tackar både sina elever på Södra Latins gymnasium och flera andra som bidragit med synpunkter och granskat enskilda kapitel. Författaren själv skriver att han

har valt att dela in läroboken efter ett återkommande mönster. Först kommer religionens grundtankar – ursprung. Sedan vardag och högtid, riktningar och sist uppgifter.[38]

Denna lärobok är tänkt att användas under både A och B-kursen i religionskunskap. Den är en utökad upplaga av A- kursens *Religion och sånt.* Detta visar sig genom att kapitlet judendom är lite längre och omfattar tjugonio sidor med text och tio bilder. Läromedelsförfattaren har i denna lärobok valt att ha med bilder som har olika funktioner i förhållande till texten. Det finns bilder som är både dekorativa, informativa och motiverande i sin funktion. Nio av bilderna är i färg och ett är i svart/vitt. Ingen av bilderna i denna lärobok visar några kvinnor, utan alla bilder som innehåller människor visar ortodoxa judiska män.

Det finns bilder som visar judiska högtider/ceremonier som till exempel tändandet av chanukka-ljusstaken och en judisk man som tänder en liten prydnads chanukka-ljusstake som han har med sig i bilen. Man har även valt att ha med en bild som visar en judisk pojke på hans bar Mitzva. Det judiska vardagslivet gestaltas genom att det finns bilder som visar ortodoxa pojkar som studerar, ett möte mellan flera ortodoxa judar och en bild som föreställer en ortodox jude som protesterar mot att en supermarket har öppet under sabbaten. Man har även valt att ta med en bild som visar några ortodoxa judar som ber vid (Klagomuren) Västra muren. Även i denna bok en bild finns det med en bild som visar interiören från en synagoga.

Symboler och den judiska historien har författaren valt att gestalta genom att ha med bilder som visar en kartbild över Abrahams vandring från Ur till Kanaan. Det finns även med en liten bild som visar den judiska symbolen Davidsstjärnan.
Inga av bilderna i denna lärobok visar judinnor, utan det är bilder av de ortodoxa judiska männen som visas i denna lärobok. Alla bilder i denna lärobok är traditionella läroboksbilder i den meningen att de visar religionen utifrån ett manligt perspektiv.

7. Jämförelse av de olika läroboksbilderna

Eftersom ingen av läroböckerna har någon utförligare beskrivning av läromedelsförfattarna är det svårt att veta vilken förkunskap de har och vilka implicita budskap de förmedlar i och med att de har valt ut ett visst antal bilder som de tycker ska representera en hel religion.

[38] Se förorden i *Religion och sammanhang*

Alla läroböckerna är rikt dekorerade med bilder om man ser till antalet bilder i förhållande till hur många sidor som kapitlet omfattar. Majoriteten av bilderna i de tre läroböckerna är stora färgfoton som tar upp minst en halvsida i läroböckerna.

Det är tydligt att bilderna har olika funktioner i ett läromedel precis som Berg tagit upp i sin bok *Lärobok om läromedel*. Det visar sig på det sättet att man kan se vilket förhållande bilden har till texten. De flesta av bilderna som finns i läroböckerna är informativa eller motiverande i sin funktion. De informativa bildernas uppgift är att komplettera och klargöra något i texten. Bildens motiv behöver inte innehålla något som det står i texten om. De motiverande bilderna däremot står i nära relation till texten. De är ofta stora och färgglada och fångar på det sättet läsarens intresse. Den motiverande bilden brukar också belysa något som står i texten.

Både *Religion och sånt* och *Religion och sammanhang*s bilder ser ut att vara tagna av judar i dagens Israel. Det förekommer inga bilder på judinnor i båda dessa läroböcker. Alla bilder föreställer ortodoxa judiska män klädda i mörka kläder och hatt. De flesta av männen på bilderna har även skägg och hårlockar. Den bild av judendomen som visas i dessa två läroböcker är väldigt föråldrad på det sättet att trots att båda läromedlen är skrivna på 2000-talet så finns det inga bilder med som visar annat än den ortodoxa riktningen och hur männen praktiserar religionen.

I *Religionskunskap för gymnasiet* som är den äldsta läroboken visar man däremot bilder som föreställer både ortodoxa och mer sekulariserade judar. I denna lärobok så har man tagit med bilder på judar boende både i USA, i Sverige, i Tjeckien och i Holland. Det finns också ett större utbud av bilder i *Religionskunskap för gymnasiet* som gestaltar vardagen för judar runt om i världen, medan de andra två läroböckerna gestaltar hur de ortodoxa judarna lever i dagens Israel. En annan sak som skiljer *Religionskunskap för gymnasiet* från de andra två läroböckerna är att det finns med två bilder som visar judinnor. Dessa bilder föreställer en judisk vigselakt och en bild från andra världskriget. Den bild som visar en judisk familj på väg till förintelselägren är även den ända bild som finns i de tre läroböckerna som visar en händelse från andra världskrigets judeförföljelser.

8. Diskussion

I det här arbetet har jag undersökt vad bilderna föreställer och vilken bild man får av en religion genom att titta på de bilder som valts ut av läromedelsförfattarna. Jag ville även ta reda på vilken funktion bilden har i ett läromedel. Genom att skriva den här uppsatsen så har jag fått en helt annan medvetenhet om vilken viktig funktion bilden har i ett läromedel. I dagens samhälle där vi ständigt matas med nya bilder kan det vara svårt att ta sig tid att stanna upp och reflektera över vad bilderna vi matas med egentligen betyder. Kanske behöver vi alla ibland stanna upp och fråga oss själva om de bilder som visas är de bilder som jag som lärare vill förmedla till mina elever.

Lärarna fokuserar mest på läromedelstexterna i sin undervisning, medan en stor del av eleverna fastnar för bilderna. Trots detta får eleverna sällan tillräckligt med hjälp att analysera vad bilderna de matas med egentligen betyder och hur det påverkar deras attityder och utveckling. Jag tycker att det ligger på lärarnas ansvar att ge eleverna de redskap de behöver för att de källkritiskt ska kunna analysera både text och bilder. Är bilden nödvändig för att eleven ska förstå texten eller har den valts av andra skäl? Jag har själv använt mig av dessa läroböcker mer eller mindre under mina vfu-perioder utan att ha reflekterat nämnvärt över vad det är för bilder som jag har varit delaktig i att förmedla till eleverna.

Läromedelsnämnden menar att när det gäller valet av bilder i läromedel så verkar de allt för ofta vara till för att göra en sida gladare utan någon väsentligt budskap. Där håller jag inte riktigt med läromedelsnämnden för de flesta av de bilder som jag granskat har enligt mig haft en motiverande eller informativ funktion. Fast även om bilden har en enbart dekorativ funktion så kan den bidra till att få en läsare att bli intresserad av det som står i texten. Naturligtvis måste det alltid finnas någon relevans till att bilden finns med i ett läromedel. Sedan handlar det naturligtvis om hur man väljer att tolka en bilds funktion i ett läromedel.

I de båda läroböckerna *Religion och sånt* och *Religion och sammanhang* tycker jag att bilderna visade en alldeles för enkelspårig bild av judendomen. Genom att bara visa bilder på ortodoxa manliga judar har läromedelsförfattaren enligt mig misslyckats med att uppfylla ett av Läromedelsnämndens krav. Det är kravet på att läromedlen inte ska visa upp eller förstärka schablonuppfattningar och det främmande och annorlunda. I dessa två läromedel så tycker jag

att läromedelsförfattaren har bidragit till att göra religionen mer exotisk och främmande än vad den har behövt att gestaltats. Genom att bara visa bilder av ortodoxa manliga judar som praktiserar sin religion i Israel skapar man lätt en vi och dem känsla. Bilderna kan bli alltför lik de turistfoton man är van att se från Israel. Exempel på detta är de bilder som visar ortodoxa judar som ber vid Klagomuren. De bilderna ger lätt ett intryck av att alla judar är väldigt religiösa och män.

Samtidigt så förstår jag att läromedelsförfattarna har en svår nöt att knäcka när de på cirka 10-20 sidor ska täcka så många olika dimensioner av en religion som möjligt. De ska även följa olika lagar, planer och styrdokument. En annan viktig sak är att läromedelsförfattarna ska försöka skriva en så attraktiv lärobok som möjligt för marknaden. Då kan det kanske vara lätt att använda sig av ibland onödigt stora bilder för att fånga läsarens uppmärksamhet.

Gemensamt för alla de tre läroböckernas bildmaterial är att de förmedlar traditionella läromedelsbilder, ingen av bilderna var nyskapande på något sätt. Den lärobok som hade störst bredd på sina bilder var *Religionskunskap för gymnasiet*. I den så har läromedelsförfattaren lyckats få med bilder som skildrar både den judiska historien och hur judar i olika länder runt om i världen lever idag och praktiserar sin religion. Det som främst skiljer denna lärobok från de två andra är att i denna lärobok så finns det bilder på både män, kvinnor och barn. De andra två läroböckernas författare verkar vara blind för möjligheten att gestalta religionen ur något annat perspektiv än männens. Han osynliggör kvinnorna helt i sitt val av bilder.

Genom att som i *Religion och sånt* och *Religion och sammanhang* bara visa bilder på ortodoxa judar boendes i Israel så kan man lätt få läsaren att tro att de ortodoxa judarna som bor i Israel är den största delen av den judiska befolkningen. Det var enbart i *Religionskunskap för gymnasiet* som författaren har med bilder som visar på att majoriteten av alla judar idag lever som sekulariserade och att den största judiska befolkningen finns i USA och inte i Israel.

Som läsare så fastnar man lätt för de bilder som förefaller annorlunda, exotiska och främmande. Att människorna på bilderna har ”konstiga” kläder eller frisyrer är något som eleverna brukar reagera på. I *Religion och sånt* och *Religion och sammanhang* visar man just den bilden av ortodoxa judiska män med sina svarta kläder, hattar, skägg och hårlockar.

Det står också i Lpf 94 att: ”Undervisningen ska vara saklig och allsidig. Då värderingar redovisas skall det alltid klart framgå vem det är som står för dem.”

Det är svårt för läsaren att veta vems värderingar som visas i läroboksbilderna, speciellt då man inte får någon utförligare presentation av vilka läromedelsförfattarna är. Det är ändå tydligt att den kunskap som förmedlas i läroböckerna idag hänger ihop med den tidsanda vi lever i och det politiska och religiösa klimatet som råder för tillfället i Sverige.

9. Käll- och litteraturförteckning

Alm, Lars-Göran (1997), *Religionskunskap gör gymnasiet A-kursen,* Arlöv, Bokförlaget Natur och kultur.

Berg, Leif (1991), *Lärobok om läroböcker,* Uppsala, Läromedelsförfattarnas förening.

Nordström, Gert Z (1986), *Påverkan genom bilder*, Göteborg, Graphic systems AB.

Otterbeck, Jonas (2005), *Läromedelstexter om Islam – Vad kan man egentligen begära?,* Didaktikens forum.

Ring, Börje (2000), *Religion och sånt – Religionskunskap kurs A,* Stockholm, Liber AB.

Ring, Börje (2003), *Religion och sammanhang – Religionskunskap kurs A B,* Stockholm, Liber AB.

Selander, Staffan (1988), *Läromedelskunskap,* Lund, Studentlitteratur.

Selander, Staffan (1990), *Rasism och främlingsfientlighet i svenska läroböcker?,* Stockholm, Statens institut för läromedel.

Skolverket 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94